

QR-kod
maqolaning DOI
sahifasini
ochadi

Sagindikova N.J. Гендер ва масъулият
муаммосига психологик ёндашув //
«O'zbekiston olimi ayollarining
mamlakat taraqqiyotiga qo'shayotgan
hissasi» mavzusidagi xalqaro ilmiy-
amaliy konferensiya materiallari
(Nukus, 2026-yil 9–10-oktyabr). –
Nukus, 2026. – B. 1168–1172. – DOI:
[https://doi.org/10.66073/ReFocus-
Conf/0910239](https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910239)

ГЕНДЕР ВА МАСЪУЛИЯТ МУАММОСИГА ПСИХОЛОГИК ЁНДАШУВ

Sagindikova N.J.

Psixologiya f.d. DSc.

QDU professori

Аннотация: Ушбу мақолада гендер тушунчаси моҳияти ва унинг психология соҳасида тадқиқотлардаги талқини, турли жабҳалардаги таҳлили ўрганилган.

Аннотация: В данной статье изучается понятие и обозначение гендера и его трактовка в исследованиях в области психологии, анализ в различных аспектах.

Abstract: This article explores the concept of gender and its interpretation in research in the field of psychology, analysis in various aspects. the concept of gender and its interpretation in research in the field of psychology, as well as analysis in various areas.

Калит сўзлар: гендер, гендер хусусиятлар, ижтимоий муҳит, стереотип, психологик хусусиятлар, ижтимоий муносабатлар, ёшлар психологияси

Ключевые слова: пол, гендерные особенности, социальная среда, стереотип, психологические особенности, социальные отношения, психология молодежи.

Keywords: gender, gender peculiarities, social environment, stereotype, psychological peculiarities, social relations, youth psychology.

Жамиятдаги ҳар бир ўзгариш ва янгилик янги бир муаммонинг пайдо бўлишига сабаб бўлади. Жамиятда учраганидек психология фанида ҳам янги қарашлар янги феноменларни келтириб чиқаради.

Шахсининг гендер масъулияти муаммоси бўйича олиб борилган тадқиқотлар таҳлили илмий изланишларда ушбу концепциянинг умумэтироф этилган таърифи йўқлигидан далолат беради [180;18,124;809, 125;275, 168;194]. Шу муносабат билан, ушбу атамани ташкил этувчи тушунчаларнинг мазмунини, яъни жавобгарлик ва жинсни таҳлил қилиш орқали унинг моҳиятини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Дастлаб, масъулият атамаси бўйича олимларнинг турли позицияларини кўриб чиқинг. Ушбу жиҳатда, А. Г. Алейкиннинг фикрига кўра, И. В. Седова масъулият асосий касбий фазилатлар қаторига киради ва қуйидагилар билан тавсифланади:

ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида муаммоли вазиятларни ҳал қилишда фойдаланиш (таъсир қилиш) имконияти учун кўп функционаллик;

турли хил ижтимоий ва гуманитар фанларда шаклланиши орқали фанлараро;

«O'zbekiston olimi ayollarining
mamlakat taraqqiyotiga
qo'shayotgan hissasi»

XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA
NUKUS, 9–10-OKTYABR 2026

унинг таркибига нафақат билим, кўникма ва кўникмалар тўпламини, балки турли хил шахсий фазилатларни ҳам киритиш орқали кўп ўлчовлилик.

Масъулият деганда шахснинг онгли хулқ-атворини, шахснинг ўз вазифаларига, қабул қилинган меъёрлар ва қадриятларга муносабатини, фаолиятнинг моҳияти ва аҳамиятини, унинг шахснинг ўзи, атрофдагилар учун оқибатларини, шунингдек жамият манфаатларини ҳисобга олган ҳолда шахснинг ҳаракатларини акс эттирадиган шахснинг ўзига хос хусусияти тушунилиши керак.

С. В. Имморгал, А. В. Ремизованинг тадқиқотларида масъулият ўзига хос марказ, асосий семантик принципнинг хусусиятларига эга бўлиши мумкинлиги таъкидланган, яъни яхшилик ва ёмонликни, объектив ва субъектив, хулқ-атвор ҳаракатларининг аҳамияти ва аҳамиятсизлигини, тушунчалар ва ихтиёрий қарорларни бирлаштириш учун мутлақ ва шартсиз кучга эга бўлиш. Масъулиятни бундай тушуниш ушбу тушунчани шахснинг семантик шаклланиши, мотивлар, мақсадлар ва ҳаётий воситаларнинг ўзаро боғлиқлиги (шахсий ўзини ўзи бошқариш) нинг умумий принципи сифатида аниқлашга имкон беради. Ўз навбатида, жавобгарлик мавзуси қуйидагича тушунилади шахс тегишли фаолиятда амалга оширадиган турли хил ташқи ва ички маънавий, моддий, ижтимоий ва психологик эҳтиёжлар ва ниятларнинг комбинацияси. Бу, биринчи навбатда, жавобгарликнинг мазмуни ва ҳажми ҳақида. Таркиби мажбуриятлар, вазифалар, топшириқлар, уларни шахс томонидан амалга ошириш усуллари, уларга риоя қилиш нормаларига, шу жумладан қонунга риоя қилиш, уларга риоя қилиш ва бошқаларни ўз ичига олади. Жавобгарлик ҳажми топшириқлар, вазифалар ва мажбуриятлар сифатида намоён бўлади, яъни уларнинг мураккаблиги, объективлиги, вазиятга мувофиқлиги, шунингдек уларнинг сонига [11;182].

Л. И. Дементиус, Г. В. Семенованинг нуқтаи назарига кўра, тегишли жавобгарликни шакллантириш учун шахснинг эмпатия, бағрикенглик, ўзини ўзи билиш қобилияти, бошқаларга эҳтиёткорлик, акс эттириш каби индивидуал психологик хусусиятларини ривожлантириш керак. Талаба ёшларни тайёрлаш жараёнида янги иш услубларига ўтиш жуда муҳим, чунки бўлажак ўқитувчининг шахсий хусусиятлари бошқа мутахассисликлар талабаларидан фарқ қилади. Шунга мувофиқ, келажакдаги мутахассисларни касбий ўз тақдирини ўзи белгилаш, юзага келадиган тўсиқларни башорат қилиш кўникмаларини акс эттиришга ўргатиш керак ва уларни енгиб ўтишнинг самарали усуллари ишлаб чиқиш. Буларнинг барчаси ҳаётий қарорларни қабул қилишда мустақилликни ривожлантиришга ёрдам беради. Бундан ташқари, қиймат-мотивацион доминант, педагогик некбинлик, сезгирлик ва сезгирлик ҳам муҳимдир. Юқорида айтилганларнинг барчаси талаба шахсини яхлит шакллантириш орқали ривожланиши керак. Шу билан бирга, бугунги кунда бўлажак ўқитувчилар, шунингдек, ёш мутахассислар орасида назарий билимларнинг устунлиги, тегишли кўникма ва кўникмаларнинг етарли эмаслиги, касбий ўзини ўзи англаш, шахсий ўсиш учун мотивациянинг йўқлиги ва бошқаларнинг ўсишига профессионал ёрдам бера олмаслик кузатилмоқда. Юқоридагилар нуқтаи назаридан

жавобгарликни шакллантириш келажагдаги ўқитувчиларни тайёрлашнинг ички ишларини ривожлантириш ва рағбатлантиришнинг бир жиҳати билан бошланади.

В. А. Тимофеев, Н. Ф. Желаяевскаянинг сўзларига кўра, ҳозирги вақтда кўпгина олимларнинг ахлоқий концептуал схемаларга асосланган масъулиятли хатти-ҳаракатлар механизмларини тушунишдан маълум бир йўналиши мавжуд бўлиб, уларни экспериментал текшириш қийин. Ушбу ҳодисани ўрганиш учун етарли ва, авваламбор, психологик ёндашувлар. Ушбу механизмларни таҳлил қилиш эпистемологик, аксиологик ва онтологик (функционал-динамик, феноменологик, морфологик) ёндашувларнинг диалектик комбинациясини ўз ичига олади. Комплекс ва тизимли ёндашув, шунингдек, яхлит мавзу даражасида муаммоларни ўрганишни ўз ичига олади. Шу билан бирга, жавобгарликни ривожлантиришнинг муҳим мезони субъектнинг вақт ўтиши билан ўзгариши бўлиб, у қуйидаги дақиқаларда намоён бўлади:

биринчидан, бу шахсий имкониятларнинг ўсиши (билим, кўникма, қобилият);

иккинчидан, шахснинг эҳтиёжлари ва манфаатларининг ўсиши, янгиларининг пайдо бўлиши, бу эса ўз навбатида қабул қилиш жараёнида фикрнинг ўзгаришига олиб келади [12;346].

Масъулият, В. Г. Сахарованинг позициясига биноан, шахснинг субъект сифатида ўзига хос онтологик хусусиятларини талаб қилиши мумкин. Бу тўғридан-тўғри дунёни ва бу дунёда ўзини масъулиятли ўзгартиришга интилишини очиб беради. Дунёда ўз ўрни учун жавобгарлик ахлоқий ва ахлоқий жиҳатдан уларнинг истаклари, ниятлари, интилишларининг амалга оширилиши ва оқибатлари учун жавобгарлик сифатида намоён бўлади. Ўз келажагини амалга ошириш учун жавобгарлик субъектив потенциалларнинг мавжудлигини англашга амал қилиши мумкин. Бундай ҳолда, жавобгарлик бошқа субъектлардан фарқли ўлароқ ўзини сақлаб қолиш, эгаллаш ва такомиллаштириш, шунингдек, ушбу ўзига хосликнинг сифати ва мазмуни учун тажрибани англаш мажбурияти билан боғлиқ. Бу мавзу ўртасидаги фарқларнинг ифодасидир, шунинг учун у психологик тажрибанинг ўзига хос субъектив мазмунига эга бўлиш учун жавобгарликни ўз ичига олади [6;34].

О. А. Казанцева таъкидлаганидек, жавобгарлик тушунчаси шахснинг ижтимоий қадриятлар, мажбуриятлар нормалари, ижтимоий вазифалар ва бошқалар тўғрисида хабардорлигини ифодаловчи тоифадир, шунингдек, бу атама мустақиллик бўлган бошқа тушунча билан узвий боғлиқдир. Қарор шахсан, шахс томонидан мустақил равишда, масалан, касбий фаолият жараёнида қабул қилинганда, бунинг учун барча жавобгарлик барча оқибатларга олиб келади. Бундан ташқари, ҳар бир киши нафақат хатти-ҳаракатлари ва бошқалар учун жавобгарликни ҳис қилиши керак, шунингдек, муайян вазиятларда ҳаракатсизлиги учун. Қизиғи шундаки, кўриб чиқиладиган ҳодиса маълум бир тарзда гуруҳга бўлган муносабат билан ўзгаради. Яъни, масалан, жамоавий жавобгарлик индивидуал жавобгарликни йўқ қилади, бу эса индивидуал даражада масъулиятсизликка олиб келиши

мумкин. Бундан ташқари, ҳаракат натижалари ва ташқи шароитларга қараб, жавобгарликнинг қуйидаги босқичларини ажратиш мумкин:

умумий-шахс ўзи иштирок этган ёки маълум бир тарзда боғлиқ бўлган ҳаракатларнинг ҳар қандай оқибатлари учун жавобгардир;

шахсий шахс-шахс фақат ўзи томонидан амалга оширилган ишлар учун жавобгардир, тасодифий қасддан ва тахмин қилинган натижалар ўртасида фарқ йўқ;

табақалаштирилган – шахс қасддан ёки йўқлигидан қатъи назар, ҳаракатларнинг ҳар қандай тахминий натижаси учун жавобгардир;

онгли-инсон нафақат унинг ниятлари ва уларни амалга ошириш оқибатлари учун, балки натижага қандайдир таъсир кўрсатадиган ташқи омилларга берадиган аҳамияти учун ҳам жавобгардир;

тўлиқ-ҳаракатлар қандай шароитда бўлишидан қатъи назар, ҳаракатларнинг бориши, натижалари ва оқибатлари учун тўлиқ жавобгар шахс[4;24].

Олимлар изланишлари таҳлили асосида шундай фикр айтиш мумкинки, гендер феномени илм-фаннинг деярли барча соҳаларига тегишли замонавий илмий тадқиқотларда жуда долзарб масалага айланиб бормоқда ва шу сабабли жуда кенг талқин қилинмоқда деган хулосага келиш мақсадга мувофиқдир. Гендер тушунчасининг илмий ўрганилиши замонавий жамият ривожланишининг янги ижтимоий-тарихий шароитларида фаол амалга оширила бошлади.

Айнан бу масалани эмпирик ўрганиш муаммонинг илмий аҳамиятини оширади. Психологияда бу масалани илмий изланиш орқали ундан олинган натижалар фан ривожига билан биргаликдаги гендер бўйича назарияларни ҳам бойитган бўлар эди, жамиятда эса, гендер масаласидаги кўпгина муаммоларнинг ечими ва саводхонликка эришган бўлар эдик.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Лорбер Дж., Фаррел С. Принципы гендерного конструирования. // Хрестоматия феминистских текстов. Переводы /под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. - СПб., 2000. - С. 187-192.
2. Лихобабин М.Ю. Становление информационного общества: гендерное измерение. // Гендерная повседневность: материалы третьих гендерных чтений. - Ростов н/Д, 2006. - С. 123-128.
3. Каменская Е.Н. Исследование гендера в процессе культурно-исторического развития. // Социологическая мысль в России. - Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2002. – С. 120-124.
4. Казанцева О.А. Ответственность как системное качество личности. // Гуманизация образования в контексте системного подхода: Материалы всероссийской научно-практической конференции. - Бийск: НИЦ БПГУ им. В.М. Шукшина, 2004. - С. 24-28.
5. Рахманкулова С.А. Проблема достижения гендерного равновесия на фоне развития современных информационных процессов. // Материалы международного научного симпозиума «Информационная парадигма в науках о человеке». - Таганрог: ТРТУ. - 2000. - С. 52-56.
6. Сахарова В.Г. Психологический фактор ответственности и методика определения уровня контроля личности. Методические указания. - Владивосток, 2008. – С. 34-45.

7. Стебунова Е.И. Гендерные исследования в контексте развития социально-гуманитарных наук. // Человек и мир. Социально-гуманитарные исследования: наука в современном обществе: Материалы Всероссийской научной конференции. - Тюмень: ИПЦ «Экспресс», 2006. - С. 188-191.

8. Скутнева С.В. Гендерные аспекты представлений молодежи в семейной сфере. // Актуальные проблемы истории, теории и технологии социальной работы. - Ростов н/Д. - 2003. - №. 5. - С. 75-78.

9. Sagindikova. N.J. Responsibility and its manifestation in youth psychology International Journal of Mechanical and Production Engineering Research and Development (IJMPERD) ISSN(P): 2249-6890; ISSN(E): 2249-8001. Vol. 10, Issue 3, Jun 2020, 11849-11854 © TJPRC Pvt. Ltd. www.tjprc.org. editor@tjprc.org

10. Сагиндикова Н.Ж. Заонавий жамиятда гендер масъулиятини ривожлантиришнинг шарт-шароитлари. Таълим ва инновацион тадқиқотлар. Илмий-ҳалқаро журнал Бухоро. 2023/11. 263-267б. <http://interscience.uz>

11. Ремизова А.В. Проблема ответственности личности в психологических исследованиях. // Вестник интегративной психологии. -Ярославль, 2005. - Вып. 1 (3). - С. 182-184.

12. Тимофеев В.А. К вопросу о соотношении категорий ответственности и свободы. // Вестник МНЭПУ: Сборник научных трудов. - М: Изд-во МНЭПУ, 2008. - С. 346-348